

Tavern was also the traditional center of Milky and entertainment. Chumachestvo existed on the territory of Ukraine for at least three centuries, but due to the complexity and danger of labor Milky fishing was exclusively male sphere of activity, which led to these fishing time mostly peasants and Cossacks, sometimes – burghers, clergy, landowners.

From the tavern in the nation and the associated negative effects. To prevent the latter, the activity of institutions to trade in alcoholic beverages monitored.

At the end of the XIX century, tavern almost completely lost its value as entertainment and has become a regular "drinking establishments of" who attend, especially girls, it was considered indecent.

Thus, during its existence on the territory of Ukraine inn as a hospitality facility, representing a unique organization within the meaning of social and cultural customary form of daily entertainment Ukrainian peasantry. However, under the influence of change and transformation in society by the end XIX century there negative effects begin to dominate and restaurants are losing their importance as a traditional Ukrainian hospitality establishment.

Key words: tavern, hospitality, peasants, Chumaky.

УДК 316.722:398.1(477)

Світлана Миколаївна Садовенко
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник

СЕМАНТИЧНИЙ ТОПОС КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ АРХЕТИПІВ

У статті проаналізована герменевтична інтерпретація хронотопу української народної художньої культури. Проведений аналіз фундаментальних структур визначає характер аксіосфери та історично лабільні форми суспільної свідомості у заданому хронотопі. У хронотопі вітчизняного фольклору та інших різноманітних форм фольклоризму розглянуто архетипічні фігури: Герой/Вождь, Тінь/Трікстер, Аніма/Анімус, Софія/Мати-Земля, архетип стихій (води, вогню, повітря), праобрази сонячних і місячних божеств, Чужий. Аналіз архетипної основи хронотопу української народної художньої культури необхідний для позбавлення від етноцентричних стереотипів, пов'язаних із схильністю домінуючих символічних фігур етнокультури до самосакралізації. Критичний підхід до глибинних важелів національної самосвідомості, у тому числі у світі художнього, сприятиме встановленню міжкультурних стосунків на засадах діалогу і толерантності.

Ключові слова: хронотоп, архетип, міф, українська народна художня культура, аксіосфера, семантичне тіло культури, фольклор, трікстер.

Методологічною основою концептуалізації поняття смислового поля культури є категорія архетипів. Архетипи (грецьк. "arhetypos" – праобраз, проформа, первообраз) – це загальнолюдські праобрази, що лежать в основі символіки творчості, ритуалів, сновидінь та комплексів [1]. Архетипи являють собою універсальні екзистенційні смисли і генокоди, що утримують базові структури людського існування. Хаос та Космос, Свій та Чужий, Жіноче і Чоловіче, Золотий вік, Мудрість, Невинність, Велика Мати, Герой, Вождь, Кінець світу – усі ці образи, які швейцарський психолог, філософ і культуролог Юнг Карл Густав (1875–1961) інкорпорував у генетичний апарат мозку, помістивши їх у просторі колективного безсвідомого, були вироблені первісним розумом архаїчної людини і передаються у юнгіанському баченні біологічно, викликаючи стан психічної одержимості, схожий на трепет екстазису, породжуючи найбільш впливові міфи, ідеології і тексти мистецтва.

Давно відомі людству, архетипи привертали увагу і ставали предметом опрацьовування й інтерпретування Платона, Данте, Дж. Бруно, Августина Блаженного, Й. Гете, Т. Манна та інших мислителів. Зокрема, для Платона архетипи були "вічними ейдосами" та "умоосяжними зразками", для Данте – "вказівниками буття", "дороговказними образами". У Августина Блаженного – це одвічний образ, що лежить в основі людського пізнання. Й.-В. Гете і Й. Кеплер визначили ці феномени як "проформи", К. Юнг і В. Пауслі – як "архетипи". У тетралогії німецького прозаїка і публіциста Томаса Манна "Йосип і його брати" ("Joseph und seine Bruder", 1933-1943), яка складається із самостійних романів ("Історія Іакова", "Юність Йосипа", "Йосип у Єгипті" і "Йосип годувальник"), – це "первісний образ, одвічна форма життя, позачасова схема, відвічно задана формула, в яку вкладаються життєві прояви". Це також форма і традиція, які "здійснюються не інакше як через "я", не інакше як через одинично-загальне, що і накладає на них печатку Божого розуму. Тому що традиційні зразки візитують з глибини, поєднуючи нас. А "я" від Бога і належить духу, а дух є вільним. Для цивілізованого життя, мирські зразки, що нас об'єднують, мають наповнюватися божественною свободою нашого "я", і не може бути цивілізації без того і іншого" [3, 642].

Сьогодні щодо питання походження архетипів у науковій літературі існує кілька точок зору. Основними серед них є дві, що саме і сформували дві моделі – юнгіанську (спирається на засади аналітичної психології) та міфо-ритуальну, яка виділяється з міфологічної школи Дж. Фрейзера, К. Леві-Стросса та Н. Фрая. Якщо К.Г. Юнг характеризував архетипи як автономні абсолютні символічні фігу-

ри поза системою соціокультурних та міфологічних зв'язків, то структурний підхід К. Леві-Строса, ґрунтований на розробленій Р. Якобсоном теорії поетичного міфу як нарративного комплексу, пов'язаних через констеляцію мотивів, акцентував увагу на реляційному аспекті, що мислився як система опозицій та медіацій опозицій з визначеною у контексті міфології структурою. За К. Юнгом, архетипами є такі "фактори і мотиви, які впорядковують психічні елементи в певні образи" (названі архетипічними); вони – "володарі, боги, тобто образи домінуючих законів і принципи, які надають певної закономірності протіканню тих образів, які душа кожен раз переживає заново" [7, 167-170].

Відтак мета статті – у хронотопі української народної художньої культури розглянути архетипічні фігури, які утворюють нарративний синкретичний комплекс опозицій та медіацій, що шляхом конотацій переростають у довгі семантичні ряди.

"Колективні уявлення" (термін Л. Леві-Брюля) (праформи, архетипи), подібно до кантівської ідеї а ріогі, присутні у психіці людини як образ божественного розуму. Архетипи, закладені в програмі розвитку людини, виникають разом із самим життям, відтак є спільним, універсальним для всього людського роду, а не чимось індивідуально успадкованим. Як зауважував К. Юнг, архетипи – це "архаїчні, або первісні образи, тобто уявлення про всезагальні образи, що існують з давніх часів" [7, 167-170]. Отже архетипи виводять особистість за межі індивідуального життя, у сферу родового минулого й майбутнього, а далі – у сферу вічного, за межі простору і часу. "Архетип являє, по суті, несвідомий зміст, який замінюється у процесі його становлення свідомим і чуттєвим, і притому в душі тієї індивідуальної свідомості, в якій він з'являється" [там само]. Відтак архетипи – той об'єднуючий фактор, що робить можливим комунікацію між людьми. Постійно впливаючи на почуття і вчинки людини, архетипи несуть дужий енергетичний заряд. "Немає такого зла, якому людина не піддалася всією душею, перебуваючи під владою архетипу" [там само]. Оволодіваючи волею людини, вони формують її думки і поведінку.

Однак тут доцільно підкреслити, що архетипи у своєму функціональному вираженні, як правило, мають двоїстий характер. Їхня амбівалентність полягає в тому, що вони не можуть бути добрими чи злими. Розробляючи теорію несвідомого, К. Г. Юнг розглядав людську психіку як цілісність свідомих і несвідомих процесів, які утворюють центральну точку особистості, яку він називає Самістю. Архетипи морально нейтральні і набувають певного забарвлення лише після ряду несвідомих і свідомих трансформацій, перетворюючись у прийнятний образ. Так, архетип Тіні, який, за визначенням, є небезпечним втіленням природної, інстинктивної, а відтак, неприйнятної, темної половини людини, може виступати як в образі Мага, Чаклуна, Спокусника та Диявола, так і Мудреця, Визволителя. Крім того, архетипи часто функціонують і реалізуються в парі, врівноважуючи й гармонізуючи психічне життя індивіда на шляху досягнення власної Самості. Остання визначається філософом як несвідомий "образ життєвої мети": "Що б не означала цілісність людини – самість сама по собі, емпірично це спонтанно продукований несвідомим образ життєвої мети, незалежний від бажань і страхів свідомості. У цьому образі представлена мета повної людини – реалізація своєї цілісності та індивідуальності, зі своєї волі чи проти неї" [9, 221-222].

Архетипи виявляються у поведінкових актах, що пов'язані з універсальними життєвими ситуаціями, зокрема: народження, шлюб, розлучення, материнство, смерть тощо. Цим пояснюються основні різновиди виділених К. Юнгом архетипів: архетип Самості, Персона, Тіні, Анімі й Анімуса, Матері, Духа, Немовляти, Трікстера та ін. "Подібно до того як "персона", що виражає пристосування до середовища, є за загальним правилом значною мірою сформованою під впливом середовища, так душа виявляється оформленою під значним впливом несвідомого і його якостей. Як "персона" у первісному середовищі майже неминуче приймає первісні риси, так душа переймає, з одного боку, архаїчні риси несвідомого, а з іншого боку, його символічно-перспективний характер. Звідси виникають та "повнота передчуттів" і той "творчий" характер, що притаманні внутрішній установці" [7, 167-170]. Досліджуючи людські сновидіння, міфи, релігійні уявлення, витвори мистецтва, фольклор тощо, вчений окреслює безмежну кількість архетипних образів, які проявляються в окремих ситуаціях, бо "існує стільки ж архетипів, скільки і типових життєвих ситуацій" [8, 14].

Архетипи знаходять своє вираження лише після осмислення, до того ж у дещо видозміненій формі, зумовленій індивідуальними схильностями людини та культурою. Дія архетипу обов'язково спирається на індивідуальний досвід людини, але при цьому універсалізується до загальнокультурного рівня. Багато авторів бачать основне призначення культури у формуванні єдиного розуміння сенсу, життя людей, що належать до одного культурного поля, системи цінностей, пов'язані з цілями та засобами їх досягнення, що надають осмисленість життю. Культура формує єдине смислове поле за допомогою процесу категоризації ідей і предметів, існуючих в навколишньому світі. Світ структурується у свідомості людей, ідеї та предмети знаходять сенс і значення.

Соціальна категоризація є необхідною умовою взаєморозуміння людей, що живуть в єдиному смислово-культурному просторі. У той же час людина створює бар'єри для взаєморозуміння з людьми, що живуть в іншому смислово-культурному просторі. Проводячи розмежування людей на так званих своїх і чужих, вона переслідує двояку мету. По-перше, людина намагається досягнути взаєморозуміння в єдиному культурному просторі, перебуваючи серед тих, кого вона відносить до категорії "свої". По-друге, вона старається зберегти свою недоторканність і безпеку, потрапляючи в інший смисловий простір, взаємодіючи з тими, кого вона віднесла до категорії "чужі". Відтак когнітивний процес катего-

ризації навколишнього соціального світу призначений для створення, підтримки і охорони єдиного смислового культурного простору в цілях найбільш ефективного взаєморозуміння і взаємодії зі своїми і непорозуміння та збереження певної межі при взаємодії з чужими. Створення таємних смислів, зрозумілих для своїх і не ясних для чужих, є головним призначенням подібного когнітивного конструкту. Такі таємні сенси закладені в засобах вербальної і невербальної комунікації. Єдине смислове поле – це породження культури, а критерії відбору того, кого можна допускати в це смислове поле, а кого слід остерігатися, – це функція категоризації.

Будь-яка форма культури має відповідний "смисловий заряд", навколо якого посилюється відповідне "силове поле", так званий культурний потенціал. Можливість культурної форми впливати на суспільство називається силовим полем (смисловим або ментальним). Смислові поля, які оточують різноманітні культурні форми, утворюють загальне поле, яке створює "єдине смислове середовище". Це середовище адаптує різні культурні феномени, підводить під них спільний фундамент. Ментальне поле – той дух культури, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується характерна для тої чи тої культури сукупність уявлень, переживань, життєвих установок людей, що визначають їх спільне бачення світу. Цю сукупність називають менталітетом, або ментальністю.

Для опису менталітету народів, їх національної своєрідності і ролі у світовій культурі видається продуктивним використання архетипів світової міфології як загальнолюдських універсалій, що формувалися в несвідомому людства з прадавніх часів і ті, що продовжують постійно відтворюватися в культурі. Багаторівнева семантика міфологічного архетипу як "ядро сенсу" виявляє духовну єдність культури. Звернення до семантичних полів світових архетипів, що акцентовані в культурі народів, як зауважує О. Щепановська, дозволяє виявити "смислове ядро" культур, глибше проникнути в колективну психологію, полегшити міжкультурне розуміння і показати мультиперспективність світового розвитку [6, 34-49].

У головній праці видатного російсько-американського соціолога Питирима Сорокіна "Соціальна і культурна динаміка" шляхом введення поняття культурного менталітету на новому рівні осмислюється поняття менталітету (національного духу). Автор підкреслює, що кожна культуру відрізняє свій світогляд, своя система пізнання, філософія і тип релігії, форми мистецтва, правила моралі та кодекси поведінки. На цьому ґрунті виникає властивий тільки конкретній культурі тип особистості зі специфічним менталітетом і поведінкою [4]. Отже, соціокультурна система розвивається за принципом самоде-термінації: її процеси функціонування визначаються її внутрішньою природою; національний менталітет виражає ідею внутрішньої єдності нації. Всі культурні феномени при погляді з цієї позиції постають пов'язаними єдиною внутрішньою логікою і погодженими функціонально. Шпенглер для опису цієї єдності використовує термін "прасимвол", що виражає зв'язок образу і початкової ідеї в символічному просторі культури. Приблизно такому ж смислу відповідають архетипи націй.

Архетипи культури представляють певні матричні духовні конструкції та ідеї-образи, що інваріантно пронизують історію людства і задають спектри типових підходів і рішень на кожному рубежі історичного шляху. В багатстві соціокультурних феноменів потрібно розглядати "прафеномени, архетипи буття в їх проявності ... в культурно-історичній дійсності" (С. Кримський). Філософія не може виникнути з нічого, тим більше з самої себе, тому необхідно шукати її витoki в попередніх формах мислення і свідомості. Історично першим типом суспільної свідомості є міфосвідомість.

Міф має не тільки наративну форму (розповіді про богів і героїв), але і проявляє себе імпліцитно (зовні не виявлено) – в уявленнях, обрядах, побуті, психологічних установках. Він створює смислове поле культури, особливу форму побутування семантичних полів предметів і явищ, що виявляється в текстах культури, ритуалах, соціальних інститутах, предметах тощо. Дослідники міфосвідомості мають справу з творіннями людських рук і розуму людського, так званими артефактами – штучно створеними об'єктами, і ментифактами (термін Тернера) – об'єктами, створеними ментальністю (образи, ідеї, установки, заботони тощо).

Ідея єдності смислового поля культури в рамках семіотичної традиції вивчення і тлумачення культурних феноменів знайшла відображення в понятті "семіосфера". Можна сказати, що вдала метафора набула значення культурологічного і філософського терміну, активно увійшовши в сучасну лексику гуманітарної науки. Фундаментальні дослідження Ю. Лотмана, А. П'ятигорського, В. Топорова, Б. Успенського дозволили створити типологічні моделі опису різних культур і зрозуміти механізми їх функціонування і розвитку. У своїй спільній роботі "Тези до семіотичного вивчення культур" науковці обґрунтували можливість розгляду знакових систем з точки зору єдиної семіотики культури як "науки про функціональну співвіднесеність різних знакових систем" [5, 28]. У такому контексті семіосфера виступає в якості знаково-смислової спільності, всередині якої здійснюється культурна комунікація. При цьому підкреслюється, що ступінь усвідомлення єдності всієї культурної системи по відношенню до наявності семіотичних підсистем різна.

Розглянемо позицію Ю. Лотмана щодо розуміння смислового простору [2]. Перетини смислових просторів, які породжують новий сенс, пов'язані з індивідуальною свідомістю. При поширенні на всі простори даної мови ці перетини утворюють так звані мовні метафори. Вони є фактами спільної мови колективу. На іншому полюсі знаходяться художні метафори. Семіотичний простір постає як багатоплановий перетин різних текстів, разом складаючись у певний пласт. Під цією товщею розташова-

ний шар тієї "реальності", яка організована різноманітними мовами і знаходиться з ними в ієрархічній співвіднесеності. Разом ці пласти утворюють семіотику культури, за межами якої лежить реальність, що знаходиться поза межами мови. Слово "реальність" покриває собою два різних явища. З одного боку, це реальність феноменальна (по кантівському визначенню), тобто та реальність, яка співвідноситься з культурою, то протистоячи їй, то зливаючись з нею. В іншому, ноуменальному сенсі (за термінологією І. Канта), можна говорити про реальність як простір, фатально за межами культури. Таким чином, світ семіозису не замкнений фатальним чином в собі: він утворює складну структуру, яка весь час "грає" з поза межовим їй простором, то втягуючи його в себе, то викидаючи в нього свої вже використані і елементи, що втратили семіотичну активність.

Отже, по-перше, абстрагування однієї мови спілкування як основи семіозису – невдала абстракція, бо вона непомітним чином спотворює всю сутність механізму. По-друге, мовний простір пов'язаний з динамічністю його природи. Статичний стан – це приватна модель, яка є уможливленням відволіканням від динамічної структури, що представляє єдину реальність.

Е. Гуссерль розглядає питання про зв'язок філософії і наук з фундаментальними сферами людського практичного досвіду. Цей зв'язок у Е. Гуссерля призвів до введення поняття "життєвий світ", під яким він розуміє сферу відомого всім, безпосереднього, очевидного. Він пише, що життєвий світ – це "сукупність вірувань, до яких ставляться з довірою і які розглядаються як безумовно значущі і практично апробовані до всіх потреб наукового обґрунтування". Життєвий світ спершу, за словами Гуссерля, не що інше, як світ простої думки. Тепер Гуссерль визнає "життєвий світ" основою всякого об'єктивного пізнання. Життєвий світ виступає свого роду горизонтом, передумовою дійсної і можливої практики. Життєвий світ є первиннішим за будь-який досвід і наукове пізнання. Таким чином, якщо ментальне поле представляється як духовний простір культури, то смислове поле формується на базі життєвіту, виростає з архетипів та визначає семіотичну традицію.

Якщо буквально розуміти поняття "архетип", його можна прирівняти до поняття "первісна модель", як деякий потужний первісний психічний образ. Він визначає суть, форму та спосіб зв'язку спадкових несвідомих первообразів та структур психіки, що передаються з покоління в покоління. Їхня функція – забезпечення основи поведінки та структурування особистості, розуміння світу, забезпечення внутрішньої єдності та взаємозв'язку культури та порозуміння між індивідами.

Архетипи змушують людей сприймати, переживати та реагувати певним чином на події. Вони не є спогадами, чи цілісними образами. Вони – фактори, що є передумовою поведінки, заснованої на універсальній моделі сприйняття, мислення та дій у відповідь на якусь подію, чи об'єкт. До ідеї архетипів колективного несвідомого К. Юнг прийшов через вивчення та філософське переосмислення міфів різних народів. Йому вдалося вичленити в них спільні мотиви та образи, такі як чоловік, жінка, дитина, Бог, мудрець та інші.

Як зазначає К. Юнг, для первісного мислення міф, не є казкою, чи просто оповіддю, він, в першу чергу, – психічне явище, що виражає глибинну сутність душі. Архетипи, за К. Юнгом, проявляються в повсякденному житті індивідів. Ці прояви, крім безпосередньо міфів, що є вираженням архетипів, зустрічаються у сновидіннях. К. Юнг описав значну кількість архетипів та їхніх символічних проявів. Архетипи та символи сполучаються певним чином. Архетип виступає сенсоформою, загальним значенням, тоді як символ є його безпосередньою реалізацією. Будь-який ряд символів не вичерпує всієї змістовності архетипу. Символ завжди представляє лише аспект, грань архетипу. Будучи загальнолюдськими константами, через символічні втілення архетипи розпадаються на безліч дочірніх версій, варіацій та модифікацій регіонально-етнічного походження.

Виокремлені К. Юнгом універсальні архетипічні структури через спільні індоєвропейські витоки знаходять символічне втілення й в українській міфопоетиці. До основних архетипів, класифікованих К. Юнгом, які присутні у смисловому полі українського хронотопу, належать: Самість, Аніма/Анімус, Герой та Трікстер.

Самість – втілення цілісності та гармонії, регулюючий центр особистості. Символізується з мандолою (колом). Самість (я сам) – найбільш важливий архетип у теорії К. Юнга, є поняттям більш високого порядку ніж "Его", включаючи його в себе. Самість являє собою серцевину особистості, навколо якої організовані й об'єднані всі інші елементи. Основним символом архетипу самості, або самого себе, є мандала і її численні різновиди (абстрактне коло, німб святого, вікно-розетка).

За К. Юнгом, цілісність та єдність "Я", символічно виражені в завершеності фігури. Мандалу можна виявити в снах, фантазіях, міфах, у релігійному й містичному досвіді. Самість можна представити на прикладі індійського Атмана – суб'єктивного духовного начала, душі. Виявити сутність світу – з тотожності брахмана та атмана, що розкривається на різних рівнях. Якщо атман є тіло, то брахман – Космос; якщо Атман є життєве "Я", душа, то брахман – космічна душа; якщо атман – інтелектуальне "Я", самосвідомість, то Брахман – шивана (всевидячий володар світу), на рівні інтелектуального "Я" Брахман і Атман зливаються воедино.

Аніма – несвідома жіноча сторона особистості чоловіка. Вона представляється символічними образами: Жінка, Діва Марія, Мона Ліза.

Анімус – несвідомий чоловічий бік особистості жінки (Чоловік, Ісус, Дон Жуан). В архетипах аніми й анімусу знаходить вираження визнання К. Юнгом вродженої андрогенної природи людей. Аніма представляє внутрішній образ жінки в чоловікові, його несвідому жіночу сторону, у той час як анімус – внутрішній образ чоловіка в жінці, її несвідома чоловіча сторона. Проекцією Аніми є Велика Мати, Місяць.

Базою індійської філософії і духовної практики, елементи якої віднаходимо у ремінісценціях вітчизняної міфопоетики, постала концепція перевтілень душі. Місяць – головний виміривач часу і тому – більш важливе світило, ніж сонце. У семантичному полі Місяця лежать ідеї рахунку часу, пов'язаного з його фазами, що допомагає фіксувати пам'ять про минуле, а також призводить до приречення долі зв'язку минулого з сьогоденням і майбутнім. Фази Місяця втілюють постійну мінливість життя, образ її зникнення і відновлення, ставлячи питання про смерть і її подолання. З позиції даного архетипу Аніма постає передусім як постійне оновлення. І архетипічно пов'язане з образом материнства (вагітної матері-Місяця, що народжує маленький Місяць), споглядає спадкоємність життя. Збереження життя як його вічне оновлення, пов'язане з внутрішнім світом душі, – таке смислове ядро цього міфологічного архетипу.

К. Юнг наполягав на тому, що Аніма й Анімус, як і всі інші архетипи, повинні бути виражені гармонійно, не порушуючи загального балансу, щоб не гальмувати розвиток особистості в напрямку самоздійснення. Аніма й Анімус можуть бути усвідомлені тільки через відносини з партнером протилежної статі, тому що лише всередині таких взаємин починають діяти їхні проєкції.

Важливим універсальним архетипом, що знаходить втілення у хронотопі та смислового полі української міфопоетики є також Герой. Природне оточення для Героя – це поле битви, спортивне змагання, вулиці, робоче місце чи будь-яке інше місце, де труднощі або виклики вимагають мужніх і енергійних дій. Герой хоче зробити світ кращим. У глибині душі він боїться зазнати поразки, не зуміти вистояти до кінця й здобути перемогу. Герої захищають тих, кого вважають безневинними, ранимими і нездатними допомогти собі самостійно. У кращих своїх проявах вони здійснюють великі діяння, а в гірших – страждають зарозумілістю, жорстокістю і вічним пошуком ворога.

Зворотною стороною Героя є Трікстер. Будучи однією з воістину універсальних фігур у світовій міфології, трікстер традиційно розглядається як пародійний супутник (дублер) культурного героя: його ворог або невмілий наслідувач-суперник. Завдання трікстера не зруйнувати, а викликати відповідну реакцію, яка обернеться новим творенням. Поки в світі йде подібний діалог-конфлікт, світ живе і розвивається.

Тема трікстера виникає не тільки в міфічній формі, вона проявляється і у сучасній людині. Психологічна фігура трікстера за Юнгом – це колективний образ Тіні, об'єднання всіх нижчих рис характеру в людях, можливість виходу пристрастей, це величезне джерело енергії для майбутнього розвитку.

Отже, головна властивість архетипу (за К.-Г. Юнгом) полягає у тому, щоб знову і знову відтворюватися в культурі. Якщо ж говорити про архетипи як універсалії, варто йти глибше: від історії окремого народу до типових рис історії людства в цілому, з яких кожен народ акцентує ту чи іншу, загальну для всіх людей рису (або їх певний набір, пов'язаний з конкретними умовами їх життя і розвитку). Ідея взаємозв'язку Землі і людини, її розвитку як частини природи і в зв'язку з нею не застаріла в тому сенсі, що чим ясніше ми уявляємо собі загальнолюдські еволюційні універсалії, тим простіше нам позначити особливості народів і націй по відношенню до них. Тобто виявити такі яскраві архетипічні риси, які зрозумілі і доступні нашому сприйняттю як культурні вершини людства в цілому.

Такий підхід дає можливість спочатку ґрунтуватися на різноманітті культури, взявши його за вихідну точку досліджень, усвідомити той внесок, який додає кожен етнос в багатство світової культурної спадщини. Тут простежується взаємозв'язок історії та міфу. Міфологічні архетипи можна брати за основу опису психології народу. У відносинах міфу та історії міф очевидним чином виявляється первинним, а історія – вторинною і похідною. Не історія визначає для народу його міфологію, а, навпаки, – міфологія історію – це є доля народу.

Культура постає як взаємозв'язок символічних систем і архетипів (універсальні культурні образи, які мають символічну (знакову) природу, тобто можуть виявляти себе нескінченною кількістю способів). Чим глибше ми занурюємося в родові несвідоме, тим більшої універсальності набувають архетипи. Найбільш стародавніми і доступними нині архетипами є загальносвітові міфологічні образи, такі як: первозданий хаос, небесний деміург, цар богів-громовержець, підземний світ, боги часу і долі, астральні божества світил, культурний герой і божественний коваль, трюкач-трікстер, воїн. За ними стоять певні рольові функції і з ними пов'язані типові міфологічні сюжети. Ці історичні образи, функції, поняття і ідеї можуть бути зведені до основних семантичних полів, що володіють внутрішньою єдністю образу і сенсу, які можна назвати глибинними архетипами.

Розгляд глибинних архетипів як символічних центрів культури підкреслює єдність і центрованість кожного топосу: стрижневі для світогляду нації архетипи слугують його культурною візитівкою протягом століть. За багатоплановістю архетипів криється ціла низка символічних значень (семантичне поле), ступивши на позиції яких ми можемо зрозуміти культуру свого народу.

Література

1. Аверинцев С.С. Архетипы [Электронная библиотека] / Сергей Сергеевич Аверинцев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://singulyarnost.ru/arhetipy-averincev-s-s>
2. Лотман Ю.М. Семиосфера; Культура и взрыв; Внутри мыслящих миров; Статьи; Исследования; Заметки / Юрий Михайлович Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2004. – 704 с.
3. Манн Т. Иосиф и его братья. / Томас Манн // Перевод с немецкого Соломона Апта. – М. : Правда, 1991. – Т. 2. – [Сканирование и правка Harry Fan, 25 July 2001]. – [“Im Werden Verlag”. Некоммерческое электронное издание. Мюнхен. 2004 <http://www.imwerden.de>]. – Москва – Мюнхен : Памятники литературы. – 827 с.

4. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / Питирим Александрович Сорокин; пер. с англ., вст. статья и комментарии В. В. Сапова. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
5. Иванов Вяч. Вс. Тезисы к семиотическому изучению культур. (В применении к славянским текстам) / Иванов Вяч. Вс., Лотман Ю.М., Пятигорский А.М., Топоров В.Н., Успенский Б.А. // *Semiotyka I struktura tekstu: Studia po wi coneVII Mi dzynarodowemu kongresowi slawist w. Warszawa, 1973. § 1.*
6. Щепановская Е. М. (Семира). Мифологические архетипы как ядро понимания ментальности и национальных культур (на примере Индии и Китая). Доклад на конференции "Философия этноса" в рамках Дней Петербургской философии / Е. М. Щепановская. – СПб ГУ, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.astrolingua.spb.ru/PHILOS/arch_mental.htm№_ftnref12
7. Юнг К.-Г. Архетипы коллективного несвідомого. Психологічні типи / К.-Г. Юнг // *Вибрані праці з аналітичної психології // Зарубіжна філософія ХХ століття / Під ред. Г.І. Волинки. – Кн. 6. – К. : Фірма Довіра, 1993. – 237 с.*
8. Юнг К.-Г. Бог і несвідоме / К.-Г. Юнг. – М. : Олімп, ТОВ Видавництво АСТ-ЛТД, 1998. – 480 с.
9. Юнг К.-Г. Ответ Иову / К.-Г. Юнг. – М.: Канон, 1995. – 352 с.

References

1. Averintsev S.S. Arkhetipy [Elektronnaya biblioteka] / Sergey Sergeevich Averintsev. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://singulyarnost.ru/arkhetipy-averincev-s-s>
2. Lotman Yu.M. Semiosfera; Kul'tura i vzryv; Vnutri myslyashchikh mirov; Stat'i; Issledovaniya; Zametki / Yuriy Mikhaylovich Lotman. – SPb. : Iskusstvo-SPB, 2004. – 704 s.
3. Mann T. Iosif i ego brat'ya. / Tomas Mann // *Perevod s nemetskogo Solomona Apta. – M. : Pravda, 1991. – T. 2. – [Skanirovanie i pravka Harry Fan, 25 July 2001]. – ["Im Werden Verlag". Nekommercheskoe elektronnoe izdanie. Myunkhen. 2004 <http://www.imwerden.de>]. – Moskva – Myunkhen : Pamyatniki literatury. – 827 s.*
4. Sorokin P. A. Sotsial'naya i kul'turnaya dinamika / Pitirim Aleksandrovich Sorokin; per. s angl., vst. stat'ya i kommentarii V. V. Sapova. – M. : Astrel', 2006. – 1176 s.
5. Ivanov Vyach.Vs. Tezisy k semioticheskomu izucheniyu kul'tur. (V primenenii k slavyanskim tekstam) / Ivanov Vyach. Vs., Lotman Yu.M., Pyatigorskiy A.M., Toporov V.N., Uspenskiy B.A. // *Semiotyka I struktura tekstu: Studia po wi coneVII Mi dzynarodowemu kongresowi slawist w. Warszawa, 1973. § 1.*
6. Shchepanovskaya E. M. (Semira). Mifologicheskie arkhetipy kak yadro ponimaniya mental'nosti i natsional'nykh kul'tur (na primere Indii i Kitaya). Doklad na konferentsii "Filosofiya etnosa" v ramkakh Dney Peterburgskoy filosofii / E. M. Shchepanovskaya. – SPbGU, 2009. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.astrolingua.spb.ru/PHILOS/arch_mental.htm№_ftnref12
7. Yunh K.-H. Arkhetipy kolektyvnoho nesvidomoho. Psykholohichni typy / K.-H. Yunh // *Vybrani pratsi z analitychnoi psykholohii // Zarubizhna filosofiiia KhKh stolittia / Pid red. H.I. Volynky. – Kn. 6. – K. : Firma Dovira, 1993. – 237 s.*
8. Yunh K.-H. Boh i nesvidome / K.-H. Yunh. – M. : Olimp, TOV Vydavnytstvo AST-LTD, 1998. – 480 s.
9. Yung K.-H. Otvet Iovu / K.-H. Yung. – M.: Kanon, 1995. – 352 s.

Садовенко С. Н. Семантический топос культуры в контексте теории архетипов

В статье проанализирована герменевтическая интерпретация хронотопа украинской народной художественной культуры, которая приводит к нижним слоям семантического тела культуры. Анализ фундаментальных структур определяет характер аксиосферы и исторически лабильных форм общественного сознания в этом хронотопе. В хронотопе отечественного фольклора и различных форм фольклористики рассмотрены следующие архетипические фигуры: Герой / Вождь, Тень / Трикстер, Анима / Анимус, София / Мать-Земля, архетип стихий (воды, огня, воздуха), прообразы солнечных и лунных божеств, Чужой. Анализ архетипной основы хронотопа украинской народной художественной культуры необходим для избавления от этноцентрических стереотипов, связанных со склонностью доминирующих символических фигур этнокультуры к самосакрализации. Критический подход к глубинным рычагам национального самосознания, в том числе в мире художественного, поможет в установлении межкультурных отношений на основе диалога и толерантности.

Ключевые слова: хронотоп, архетип, миф, украинская народная художественная культура, аксиосфера, семантическое тело культуры, фольклор, трикстер.

Sadovenko S. Semantic topos of culture in the context of the theory of archetypes

Hermeneutical interpretation of space and time of the Ukrainian folk art culture leads to the lowest layers of the semantic body culture, to its spiritual roots "tree" – genetic codes and archetypes. Analysis of the fundamental structures determines the nature and historically labile forms of social consciousness in a given chronotope. In apparent spatio-temporal parameters, these structures, that are firstly priori empty forms acquire orientation system factors giving concrete historical content and transform into symbolic incarnation.

In Ukrainian folklore, and chronotope of various forms of folklore, considered the following archetypal shapes: Hero / Leader, Shadow / Trickster, Anima / Animus, Sofia / Mother Earth, the archetype of the elements (water, fire, and air), prototypes of solar and lunar deities, Alien. All of them are not isolated entities, but form a complex narrative syncretic (syzygy) oppositions and mediation by connotations that develop into long semantic series. These rows form a discourse circulation of cultural forms and form a kind of mental sheath – semantic field of Ukrainian culture, which is the basis for the compilation of artistic metaphor.

Analysis of archetypal foundations chronotope of Ukrainian folk art culture needs to get rid of ethnocentric stereotypes associated with tendency of dominant symbolic figures in ethno culture to itself sacralization. A critical approach to deep the levers of national identity, including in the world of art, helps in establishment intercultural relations through dialogue and tolerance.

Key words: time-space, archetype, myth, Ukrainian folk art culture, axiosphere, semantic body culture, folklore, trickster.